

УДК 811.161.2'373.23

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/55-1-26>

Людмила КОВАЛЬ,

orcid.org/0000-0002-4014-1858

доктор філологічних наук,

професор кафедри української мови, теорії та історії української і світової літератури
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна) *lmkoval1978@gmail.com*

Ольга БІЛОУС,

orcid.org/0000-0002-0414-5667

студентка II курсу магістратури філологічного факультету

Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна) *olgabilous0903@gmail.com*

НОМИНАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСИКИ НА ОЗНАЧЕННЯ ОСІБ У РОМАНІ НАТАЛКИ ДОЛЯК «НА “СЬОМОМУ НЕБІ”»

Будь-який літературний твір має добре продуману систему номінацій персонажів, що допомагає авторові вибудувати сюжетну лінію та розвивати ідейну спрямованість.

Систему персонажів роману-детектива Наталки Доляк «На “Сьомому небі”» формують реальні та уявні герої, для означення яких авторка влучно добирає онімні та апелятивні назви. Основна функція таких найменувань – номінація героя, що здійснюється через його ідентифікацію. У романі антропонімна номінація властива здебільшого головним героям, рідше – другорядним і відбувається через одно-, дво-, трикомпонентні моделі називання – відповідно «ім'я», «ім'я + прізвище», «ім'я + прізвище + по-батькові». Номінацію через родинну, соціальну, професійну належність авторка здійснює через апелятивну лексику. Переважно це експресивно нейтральні іменники, хоч подекуди трапляються емоційно конотовані лексеми, що маркують фамільярність комунікації між героями.

Романістка використовує прийом розмежування головних, другорядних і епізодичних героїв через кількість і якість назв персонажів: для означення головних героїв романістка використовує широку парадигму антропонімних і апелятивних назв, а для найменування епізодичних героїв послуговується експресивно нейтральними апелятивами. Допоміжним прийомом визначення ранговості персонажів у романі слугує наявність контекстних синонімів до їхніх основних назв за смисловим навантаженням твору.

Для підтримки сюжетно-композиційної інтриги письменниця послуговується прийомом «безіменності», що полягає у використанні апелятива «вбивця», який протягом тривалого періоду не співвідноситься з конкретним референтом, а натомість має змінну кореляцію з різними персонажами роману. Використання лексеми «вбивця» також зумовило поетонімогенез персонажів, ґрунтований на розвитку нових номінативних ліній щодо ідентифікації героїв.

Ключові слова: онім, поетонім, апелятив, безіменність, Наталка Доляк, роман «На “Сьомому небі”».

Liudmyla KOVAL,

orcid.org/0000-0002-4014-1858

Doctor of Philological Sciences,

Professor at the Ukrainian Language, Theories and History of Ukrainian and World Literature Department
Vasyl Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine) *lmkoval1978@gmail.com*

Olha BILOUS,

orcid.org/0000-0002-0414-5667

obtaining a master's degree

Student of the 2nd year of the Master's Degree at the Faculty of Philology
Vasyl Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine) *olgabilous0903@gmail.com*

THE NOMINATIVE POTENTIAL OF VOCABULARY FOR IDENTIFYING PERSONS IN NATALKA DOLYAK'S NOVEL «ON "THE SEVENTH HEAVEN"»

Any literary work has a well-thought-out system of character nominations, which helps the author to build a storyline and develop an ideological focus.

The system of characters in Natalka Dolyak's detective novel "On the Seventh Heaven" is formed by real and imaginary heroes, for which the author aptly chooses eponymous and appellative names. The main function of such titles is the nomination of the hero, which is carried out through his identification. In the novel, the anthroponymic nomination is mostly characteristic of the main characters, less often - secondary characters and occurs through one-, two-, three-component models of naming – respectively "name", "name + surname", "name + surname + patronymic". The author makes the nomination through family, social, and professional affiliation through appellative vocabulary. Mostly these are expressively neutral nouns, although sometimes there are emotionally connoted lexemes that mark the familiarity of communication between the characters.

The novelist uses the technique of distinguishing the main, secondary and episodic characters through the number and quality of character names: to designate the main characters, the novelist uses a wide paradigm of anthroponymic and appellative names, and to name the episodic characters, she uses expressively neutral appellatives. The presence of contextual synonyms for their main names according to the semantic load of the work serves as an auxiliary technique for the ranking of the characters in the novel.

To support the plot and compositional intrigue, the writer uses the technique of "namelessness", which consists in the use of the appellation "murderer", which for a long period does not correlate with a specific referent, but instead has a variable correlation with various characters in the novel. The use of the lexeme "murderer" also determined the poemonymogenesis of the characters, based on the development of new nominative lines for the identification of heroes.

Key words: *onim, poemonym, appellative, namelessness, Natalka Dolyak, the novel «On "The Seventh Heaven"».*

Постановка проблеми. Систему персонажів будь-якого літературного твору формують головні, другорядні та епізодичні герої, система номінації яких увиразнює його стилістичну цінність. Для дослідників мови інтерес становить як пряма, так і непряма номінація, однак із точки зору номінативного потенціалу у фокус аналізу більшою мірою потрапляють прямі номінативні одиниці, виражені як онімною, так і апелятивною лексикою. Онім, що функціонує в літературному творі, має назву поетонім. Така лексико-стилістична одиниця функціонує як засіб розвитку сюжету та створення художнього образу, має високий потенціал, слугує маркером письменницького світогляду, креативності автора. Майстер слова завжди ретельно добирає імена своїм персонажам, у найменування обов'язково вкладає сенс, на основі якого надалі вибудовує сюжетну лінію твору і ґрунтує його ідейну спрямованість. Це, своєю чергою, визначає непросте завдання для дослідника-ономаста – правильно інтерпретувати відповідне власне ім'я чи цілу онімну систему, оскільки забезпечує істинність потрактування художнього твору.

Аналіз досліджень. В Україні літературна ономастика невпинно розвивається, зокрема формуванню її основоположних засад посприяли праці Ю. О. Карпенка, Л. О. Белея, Е. О. Кравченко, Г. В. Шотової-Ніколенко, А. І. Вегеш, О. В. Лавер та інших. На сьогодні однією з ключових проблем літературної ономастики постає проблема функційного потенціалу поетонімів. На думку В. М. Калінкіна, власна назва виконує низку функцій – номінативну, диференційну, стилістичну, експресивну тощо (Калінкін, 2000: 275). Однак чільне місце у цьому переліку посідає саме номінативна функція, орієнтована на ідентифікацію об'єкта, виокремлення його з низки однорід-

них. Характерно, що в художньому тексті відповідну функцію можуть виконувати й апелятиви. У такому випадку відбувається виокремлення персонажа з ряду однорідних за низкою характеристичних ознак – професійна, територіальна, соціальна належність тощо. З огляду на те, що номінативний потенціал лексики на позначення осіб як цілісна система не був об'єктом вивчення в українському мовознавстві, аналіз найменувань можливостей слів – прямих назв осіб у романі сучасної письменниці Наталки Доляк «На “Сьомому небі”» постає актуальним. Його увиразнює і той факт, що на сьогодні відсутні лінгвістичні праці, у яких було б досліджено стилістичну специфіку цього роману.

Мета статті. Здійснити цілісний семантико-стилістичний аналіз номінативного потенціалу лексики на позначення осіб у романі Наталки Доляк «На “Сьомому небі”».

Виклад основного матеріалу. Роман-детектив Наталки Доляк «На “Сьомому небі”» (2020 р.) є продовженням іронічного детективу «Шикарне життя у Вупперталі». У центрі сюжету – Зоя Кирпач, працівниця телестудії «Сьоме небо», яка проводить неофіційне розслідування вбивств своїх знайомих.

Наталка Доляк разом із Зоєю занурює читача в життя Вінницького телеканалу, тому цілком логічно, що левову частину антропонімів та апелятивів на позначення осіб у романі ідентифікують героїв за їхньою посадовою та професійною діяльністю. Серед них: *помічниця юриста Кирпач Зоя Юрїївна, директор телебачення Петро Петрович Нашинський, бухгалтерка Валерія Михайлівна Обухівська, головний редактор Степан Векслер, режисер Тарас Бульбик, журналістка Рита Кондратюк, ведуча Олена Кесіль* тощо. Назви посад авторка зазвичай поєднує з іменами героїв, що

можуть становити як трикомпонентну модель називання (*Кирпач Зоя Юріївна, Петро Петрович Нащинський, Валерія Михайлівна Обухівська*), так і двокомпонентну (*Степан Векслер, Тарас Бульбик. Рита Кондратюк, Олена Кесіль*). Подекуди імена героїв Наталка Доляк співвідносить із їхніми прізвиськами: *Певно, у того гада, який спокушав Адама та Єву у Віфлеємському саду, був точно такий вираз, як у Сергія Олійника, а по-панібратськи – Олії* (Доляк, 2020: 29).

У романі простежено тенденцію означувати антропонімами головних героїв, рідше другорядних. Епізодичних героїв Наталка Доляк, як правило, маркує через їхню професійну діяльність за допомогою апелятивів, як-от: *журналісти, філологи, історики, вчителі, технічні працівники, освітлювачі, режисери, ведучі, оператори, юристи, письменники, редактори* тощо.

Серед головних героїв – і сім'я Зої: коханий чоловік та батько, які в романі мають як апелятивні назви, так і онімні. Зокрема, Марк, чоловік Зої, іменується як *Марк, коханий, мій Марк* тощо. Є в нього й повне ім'я, хоч і дещо закладне для постійної номінації: *Марк Гульдентайнспецкорт, чоловік з яким я живу, – мало того, що німець, та ще й слідчий* (Доляк, 2020: 8).

Нагромаджений приголосними звуковий образ прізвища виконує також додаткову функцію – ідентифікує героя за національністю як німця. Емоційно-почуттєве ставлення Зої до чоловіка романістка передає через використання емотивної лексики – субстантивованого ад'єктива *коханий* та сполучення імені з особовим займенником *мій Марк*.

Батько Зої найчастіше іменується нейтральною лексемою на позначення родинних зв'язків «*тато*». Проте для інших персонажів, зокрема для слідчого Ігоря Безлада, він *полковник Кирпач* або *Юрій Михайлович*. Як бачимо, авторка обирає різні моделі номінації для означення родинних зв'язків і соціальної реалізації персонажа. У соціумі його ідентифікація відбувається здебільшого через професійну діяльність, саме тому письменниця й обирає експресивно нейтральні моделі називання персонажа «звання + прізвище» (*Полковник Кирпач не родич вам часом?* (Доляк, 2020: 72)) та «ім'я + по-батькові» (*Юрій Михайлович попросив мене взяти над вами шефство* (Доляк, 2020: 108)).

Ще одним додатковим прийомом розмежування головних, другорядних та епізодичних персонажів у романі «На “Сьомому небі”» постає наявність контекстних синонімів до основного імені. Наприклад, головну бухгалтерку авторка

та герої називають *головбухша, Валерія Михайлівна Обухівська, Обухівська, пані Валерія, стара, літня пані, Михайлівна* тощо. У цьому ряду спостерігаємо нейтрально-офіційні (*Валерія Михайлівна Обухівська, Обухівська, пані Валерія*) та експресивні назви, серед останніх наявні як надмірно невимушені, фамільярні прямі найменування (*Михайлівна, головбухша, стара*), так і удавано інтелігентні перифрази (*літня пані*).

Отже, можемо висувати, що в романі Наталки Доляк «На “Сьомому небі”» кількість і якість номінацій персонажів слугує параметром диференціації на головні, другорядні та епізодичні. Яскравим підтвердженням цієї думки слугує зіставлення іменних парадигм режисера Тараса Бульбика й тимчасової журналістки Рити Кондратюк. Щоб іменувати режисера, використано низку різноманітних назв: *Буль, Тарас Григорович, Тарас, чоловік, режисер, фотограф Бульбик, Григорович, Бульбик, арештований* тощо. А от номінацій журналістки значно менше, крім того, вони одноманітніші, здебільшого вибудовуються за експресивно нейтральними моделями: «ім'я + прізвище» (*Рита Кондратюк*), «професія + ім'я + прізвище» (*журналістка Рита Кондратюк*), «ознака + професія» (*тимчасова журналістка*). Спорадично зафіксовано й експресивні фамільярні найменування героїні (*Ритка, Кондратючка*).

Найменування епізодичних персонажів в аналізованому романі значно скромніше. У такій функції здебільшого використовують апелятиви. Епізодичних персонажів роману можна поділити за тематичним принципом.

Чи не найбільшу групу епізодичних героїв становлять гості телестудії. Однак не всі гості, на нашу думку, є епізодичними персонажами, зокрема ясновидець Ян Заян відіграє важливу роль у сюжеті (*Останній ефір ведуча провела з відомим екстрасенсом, учасником телевізійного проекту «Слідство ведуть екстрасенси» – Яном Заяном* (Доляк, 2020: 101)), що дає підставу кваліфікувати його як другорядного героя. На те, що цей герой не епізодичний указує і факт наявності досить широкого кола його синонімійних найменувань, серед яких наявні як антропоніми (*Ян Заян*), так і апелятиви (*гість, провидець, чудотворець, чорний маг, чаклун, маг, екстрасенс, зірка всеукраїнського проекту, співбесідник*). Останні засвідчують його тимчасові (*гість, зірка всеукраїнського проекту, співбесідник*) і постійні (*провидець, чудотворець, чорний маг, чаклун, маг, екстрасенс*) соціальні ролі.

Та він не єдиний гість на телестудії. Відвідували «Сьоме небо» ще директор винного заводу та

заступник директора одного департаменту. Вони епізодичні персонажі, які в сюжеті допомагають лише розкритися іншим героям: *...і в ефір вийшов сюжет, у якому заступник одного з департаментів длубався в носі* (Доляк, 2020: 17).

Тому авторка не наділяє їх персональними іменами, означаючи лише апелятивами: *А іноді бувають такі гості, що й шампанське наливають... До прикладу, в позаминулому році, запрошували якось директора винного заводу* (Доляк, 2020: 35).

Досить кількісну тематичну групу епізодичних персонажів становить група представників правоохоронних органів, що з'являються на телестудії після вбивства (*капрал, опер, молодший лейтенант, поліцейський, криміналіст, майор, кінолог, експерт*). У романі їх означено загальними назвами, що ідентифікують героїв через їхні звання (*капрал, молодший лейтенант, майор*), рід професійної діяльності (*опер, поліцейський, криміналіст, кінолог, експерт*).

У системі персонажів аналізованого роману, крім реальних (головних, другорядних і епізодичних) героїв, є й уявний. Це приватний юрист, на якого працює Зоя Кирпач. У творі він постає як образ, оскільки про нього лише принагідно згадують, але жодного разу цей герой так і не з'являється як окремий самосійний персонаж: *Моя місія як фахівчині – приходити зранку, чекати на дзвінок чи на письмові вказівки від приватного юриста...* (Доляк, 2020: 11).

Зміни в сюжеті твору, пов'язані з убивствами, вплинули на появу когорти нових персонажів – представників правоохоронних органів, з одного боку, і убивці, з іншого. Специфікою роману є те, що апелятив *убивця* аж до самого кінця твору не має конкретного референта, адже в детективі стає зрозумілим лише наприкінці, хто насправді вчиняв злочини. Тому іменник «убивця» позиціонуємо як такий, що виконує абстрактну номінативну функцію і не має кореляційних зв'язків із конкретним персонажем.

Неназивання референта іменника – досить часто використовуваний у літературі, спеціально продуманий художній прийом «безіменність», коли героя або взагалі не наділяють іменем, або не співвідносять із конкретним референтом. Дослідники розмежовують постійну і тимчасову безіменність. Постійний її різновид «виявляється» лише в завершеному художньому тексті, а впродовж твору читач має справу із субституцією (заміною) оніма дескрипціями, займенниками чи перифразами (Кравченко, 2013: 1). У романі «На “Сьомому небі”» апелятив «убивця» час від часу набуває різного змістового наповнення залежно

від того, кого підозрювали у скоєнні злочину. Вбивцею називали Зою, Марину Едуардівну, Тараса Бульбика тощо. Припущення падали чи не на кожного працівника «Сьомого неба»: *Якщо Едуардівна – вбивця, тоді постає питання, якого біса вона показала, точніше хотіла показати мені записку Буля?* (Доляк, 2020: 110), *Якби я була вбивцею, я б також його викрала* (Доляк, 2020: 93). Наталка Доляк як вправна майстриня детективного жанру намагалася відводити погляд читача від справжнього злочинця – Обухівської. Коли в тексті з'явилось одне припущення Олії, що вона може бути вбивцею, авторка майстерно подала його у жартівливій формі:

– *Це бухгалтерка.*

– *Та щоб тобі, Оліє, добре було...*

– *Добре, беру свої припущення назад, надто швидко здався. – Але я би придивився до цієї барині* (Доляк, 2020: 165).

Саме Зоя, яка виступає наратором та має найбільший вплив на читача, відкидає цю версію.

Приховування пов'язані з ігровою поетикою художнього тексту. Оскільки замовчування власного імені задумується автором, який свідомо обманує, заплутує, вводить в оману читача, змушуючи його шукати «ключі» до розуміння імпліцитної складової – змістово-підтекстової інформації. Наталка Доляк теж дає підказки читачам. Одна з них, наче аналогія, з'явилася ще на початку роману, коли Зоя добиралася на роботу. Зоя Кирпач помилково подумала, що бабуся в тролейбусі є кишеньковою злодійкою. Сама до себе, наче на майбутнє, Зоя промовляє: *Класне прикриття – ніхто на бабуся не подумає, що вона злодійка. Звикли ми стареньким довіряти, а дарма* (Доляк, 2020: 23).

Постійна безіменність та тимчасова, що здійснюється в різноспрямованих «перетвореннях» (ім'я → безіменність, безіменність → ім'я), є не тільки мовними засобами створення образної структури персонажа, але й формують ідейно-змістову сферу літературного твору (Кравченко, 2013: 2). та спричиняють різкі зміни в поетонімосфері роману. Зокрема, до смерті, щоб ідентифікувати героїню, використовувалися антропоніми та апелятиви *ведуча Олена Кесіль, ведуча, Олена, Олена Володимирівна, Кесіль*, однак після скоєного злочину спостерігається різкий поетонімогенез. Щоб ідентифікувати, про кого йдеться, у тексті все частіше використовують апелятиви *небіжчиця, мертва журналістка, труп, покійна, жертва, вбита* тощо.

Використання прийому безіменності також вплинуло на появу смислових нашарувань та нових

найменувань для інших працівників телестудії. Тарас Бульбик став першим підозрюваним: *Першими під підозрою опинилися ті, хто вночі перебував на студії. А це – Тарас Бульбик, у якого, до речі, на джинсах міг бути не кетчуп, а кров жертви...* (Доляк, 2020: 80). Однією із причин, чому Буль міг вбити Олену, було кохання. Саме тому Бульбика окрім традиційних найменувань, у тексті можна ідентифікувати як «невірний чоловік», «благовірний», «закоханий здоровань»: *Едуардівна застукає свого благовірного з Оленою...* (Доляк, 2020: 109).

Висновки. Роман Наталки Доляк «На “Сьомому небі”» має розвинену систему персонажів. Її формують реальні герої та один уявний (приватний юрист). Авторка роману ретельно добирає онімні та апелятивні назви для їхнього означення. Основна функція таких найменувань – номінація героя, що здійснюється через його ідентифікацію. Особова антропонімна номінація властива здебільшого головним героям, рідше – другорядним і відбувається через одно-, дво-, трикомпонентні моделі називання – відповідно «ім'я», «ім'я + прізвище», «ім'я + прізвище + по-батькові». Номінацію через

родинну, соціальну, професійну належність авторка здійснює через апелятивну лексику. Переважно це експресивно нейтральні іменники, хоч подекуди трапляються емоційно конотовані лексеми, що маркують фамільярність комунікації між героями.

Кількість і якість (зокрема наявність контекстних синонімів) назв слугує диференційним параметром щодо розмежування головних, другорядних і епізодичних героїв: для означення головних героїв романістка використовує широку парадигму антропонічних і апелятивних назв, тоді як для найменування епізодичних героїв послуговується лише експресивно нейтральними апелятивами.

Для підтримки сюжетно-композиційної інтриги письменниця послуговується прийомом «безіменності», що полягає у використанні апелятива вбивця», який протягом тривалого періоду не співвідноситься з конкретним референтом, а натомість має змінну кореляцію з різними персонажами роману. Використання лексеми «вбивця» також зумовило поетонімогенез персонажів, ґрунтований на розвитку нових номінативних ліній щодо ідентифікації героїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.02 – російська мова; 10.02.15 – загальне мовознавство. Донецьк, 2000. С. 279–291.
2. Наталка Доляк На «Сьомому небі». К: Темпора, 2020. с 312.
3. Кравченко Е. А. Анаграммирование как прием поэтики сокрытия имени в художественном тексте. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnug_2013_1-2%281%29__23
4. Лялюк А. А., Кравченко Е. А. Поетонимогенез *Тамара* в поэме М.Ю. Лермонтова «Демон» URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/1226>

REFERENCES

1. Kalinkin V. M. Teoretychni osnovy poetychnoi onomastyky [Theoretical foundations of poetic onomastics]: Doctor of Philology dissertation: 10.02.02 [in Russian]; 10.02.15 – general linguistics. Donetsk, 2000. pp. 279–291. [in Ukrainian].
2. Natalka Doliak Na «Somomu nebi» [On the «Seventh Heaven»]. K: Tempora, 2020. P 312. [in Ukrainian].
3. Kravchenko E. A. Anagrammirovaniye kak priem poetiki sokrytiya imeni v hudozhestvennom tekste [Anagramming as a technique of poetics of hiding a name in a literary text]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnug_2013_1-2%281%29__23 [in Ukrainian].
4. Lialyuk A. A., Kravchenko E. A. Poetonimogenez Tamara v poeme M.Y. Lermontova «Demon» [Poetonimogenesis Tamara in the poem by M. Lermontov "Demon"]. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/1226> [in Ukrainian].